

DEVIANT XULQ-ATVOR PSIXOLOGIYASI

	<p style="text-align: center;">Murxashev Axmadxon Olimjon o'g'li <i>Andijon davlat universiteti Ijtimoiy iqtisodiy fanlar fakulteti Amaliy psixologiya yo'nalishi 3-bosqich talabasi</i></p>
--	---

Annotatsiya. Deviant xulq-atvor psixologiyasi ijtimoiy, axloqiy va diniy me'yorlardan chetga chiqadigan xatti-harakatlarni o'rganadi. Bunda psixik jarayonlar va shaxsiy xususiyatlarning noto'g'ri rivojlanishi, masalan, tajovuzkorlik va o'zini o'zi kamstirish bilan bog'liq xatti-harakatlar muhokama qilinadi. Hozirgi vaqtda, yoshlar orasida devianta xulq-atvorni oldini olish va davolash metodlari o'rganilmoqda. Ushbu tadqiqotda V.D. Mendelevich va Yu.A. Kleyberg tomonidan belgilangan xulq-atvor turlari va ularni tuzatish usullari tahlil qilinadi. Psixologik holat, avto-tajovuz va xulq-atvorni bashorat qilish qoidalari Rotterning formulasi yordamida izohlanadi. Maqsadli tarbiyaviy choralar va rehabilitatsiya strategiyalari orqali o'z joniga qasd qilish va boshqa devianta xulq-atvorlarni kamaytirishning ahamiyati ta'kidlanadi. Tadqiqot, psixologik va ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun yangi yondashuvlar va metodlarni taklif qiladi.

Kalit so'zlar: xulq-atvor, giyohvandlik, avto-tajovuz, avto-agressiya.

Deviant xulq-atvor psixologiyasi - umume'tirof etilgan me'yorlar va me'yorlardan (axloqiy, diniy, yosh, etnik va boshqalar) chetga chiqadigan xatti-harakatlarning mohiyati, genezisi va faoliyatini o'rganadigan psixologik ilmiy fan. Bunday xatti-harakatlar psixika va shaxsiy xususiyatlarning noto'g'ri rivojlanishi (masalan, tajovuzkorlik, o'zini o'zi kamsitish, o'rganilgan nochorlik va boshqalar) yoki o'ta qobiliyatlilik yoki odamning ma'lum bir ruhiy holati (masalan, yo'qotish, depressiya) bilan bog'liq, va boshqalar.).

Deviant xulq-atvor ko'p qirrali hodisa bo'lib, psixologiyadan tashqari, sotsiologiya, psixiatriya va pedagogika kabi boshqa ilmiy fanlar tomonidan ham o'rganiladi.

Deviant xulq-atvor muammolari tabiatan murakkab bo'lib, turli xil psixologik sohalardagi mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilgan, masalan, klinik psixologiya, rivojlanish va tarbiya psixologiyasi, huquqiy va ijtimoiy psixologiya.

Hozirgi vaqtda o'smirlilik va yoshlarda deviant xatti-harakatlarning oldini olish, tuzatish va rehabilitatsiya qilish nazariyasi va usullarini ishlab chiqishga katta e'tibor berilmoqda.

Psixologik yondashuv doirasida shaxsning deviant xulq-atvorining turli tipologiyalari mavjud.

Shunday qilib, masalan, voqelik bilan o'zaro ta'sir qilish va jamiyatning muayyan normalarini buzish usullariga qarab, V. D. Mendelevich deviant xatti-harakatlarning quyidagi turlarini belgilaydi:

1. Delinquent turi;
2. Giyohvandlik turi;
3. Patoxarakterologik turi;

4. Psixopatologik turi;
5. Giperabilitelarga asoslangan deviant xatti-harakatlar turi.\

Yu.A.Kleyberg xulq-atvordagi og'ishlarning faqat 3 turini ajratadi:

1. Salbiy (masalan, giyohvand moddalarni iste'mol qilish);
2. Ijobiy (masalan, ijtimoiy ijodkorlik);
3. Ijtimoiy neytral (masalan, tilanchilik).

Deviant xulq-atvorni tuzatish uchun bixevioristlar salbiy mustahkamlashdan (muhim narsadan mahrum qilish) foydalanishni taklif qiladilar; hissiy-salbiy shartlilik (masalan, qo'rquvga asoslangan jazo); reaksiyaning operant yo'qolishi (reaksiya shunchaki e'tiborga olinmaganda yoki odam istalmagan xatti-harakatlar mumkin bo'lmagan sharoitlarda joylashtirilganda).

Asoschisi amerikalik psixolog A. Bandura bo'lgan ijtimoiy ta'lim nazariyasi qoidalariga ko'ra, insonning har qanday xatti-harakati, shu jumladan deviant xulq-atvori ham ijtimoiy jihatdan shartlangan bo'lib, kuzatish (vikarial ta'lim) orqali o'rganish natijasidir.

Deviant xulq-atvorning bir qancha turlar bor bo'lib quyida ulardan bir qanchasini ko'rib chiqamiz.

Deviant xulq-atvorning patoxarakterologik turi deganda ta'lim jarayonida shakllangan xarakterdagi patologik o'zgarishlar tufayli yuzaga keladigan xatti-harakatlar tushuniladi.

Bulgarga shaxsiyatning buzilishi (psixopatiya) va aniq yoki aniq xarakterli urg'u kiradi. Xarakter xususiyatlarining nomutanosibligi insonning aqliy faoliyatining butun tuzilishining o'zgarishiga olib keladi.

O'z harakatlarini tanlashda u ko'pincha real va adekvat shartli motivlarga emas, balki sezilarli darajada o'zgargan "psixopatik o'zini o'zi anglash motivlariga" rahbarlik qiladi. Ushbu motivlarning mohiyati shaxsiy dissonansni, xususan, ideal "men" va o'zini o'zi qadrlash o'rtasidagi nomuvofiqlikni bartaraf etishdir.

Deviant xulqning klinik shakllari

Avto-tajovuz (Avto-agressiya, O'zingizga qarshi o'gir) - jismoniy va ruhiy sohalarda o'ziga zarar etkazishga qaratilgan qasddan (ongli yoki ongsiz) faoliyat. Psixologik himoya mexanizmlariga ishora qiladi. Avto-agressiya o'zini ayblash, o'zini kamsitish, o'z-o'zini o'zini o'zi o'lDIRISH, o'z joniga qasd qilish, o'z-o'zini buzg'unchi xatti-harakatlar (mastlik, alkogolizm, giyohvandlik, xavfli jinsiy xatti-harakatlar, ekstremal sport turlarini tanlash, xavfli) bilan namoyon bo'ladi. kasblar va boshqalar Agressiya (psixologiya) - o'ziga va (yoki) boshqa odamlarga qasddan zarar etkazishga qaratilgan xatti-harakatlar.

Deviant xulqning klinik shakllari

- tajovuz
- avtotajovuz, o'z joniga qasd qilish
- giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish
- jinsiy xatti-harakatlarning anomaliyalari
- ortiqcha baholangan psixologik sevimli mashg'ulotlar (mehnatkorlik)

- ortiqcha baholangan psixopatologik sevimli mashg'ulotlar (falsafiy intoksikatsiya)
- xarakterologik va patoxarakterologik reaksiyalar
- kommunikativ og'ishlar (autizm, hasad, gipersotsiallik)
- axloqsiz va axloqsiz (ongli) xatti-harakatlar
- estetik bo'lmagan xulq-atvor yoki xatti-harakatlar uslubining og'ishi

Kasallikning ichki rasmi inson psixikasida ixtiyoriy yoki beixtiyor, ongli yoki ongsiz, uning jismoniy holatini aks ettirishdir (Luriya tomonidan kiritilgan).

Kasallikni anglash darajasini aks ettiruvchi idrok turlari:

- nosognostik (yuqori va to'liq xabardorlik darajasi)

O'z-o'zini jazolash. Noxush xatti-harakatlarning chastotasini kamaytirish uchun siz o'zingizni jazolash strategiyasini ham tanlashingiz mumkin. Biroq, jazoning sezilarli etishmasligi shundaki, ko'pchilik, agar ular kerakli xatti-harakatlarga erisha olmasalar, o'zlarini doimiy ravishda jazolash qiyinlashadi. Ushbu muammoni hal qilish uchun Watson va Tharp ikkita qo'llanmani (Watson and Tharp, 1989) eslashni tavsiya etadilar. Birinchidan, agar muammo ko'nikish, chekish, ortiqcha ovqatlanish, mastlik, uyatchanlik yoki boshqa narsalarni o'rganish bo'lsa, ijobiy o'zini o'zi kuchaytirish bilan birga jazoni qo'llash yaxshidir. O'zini-o'zi boshqarishning yoqimsiz va yoqimli oqibatlarining kombinatsiyasi, ehtimol xulq-atvorni o'zgartirish dasturini amalga oshirishga yordam beradi. Ikkinchidan, nisbatan engilroq jazoni qo'llash yaxshiroqdir - bu haqiqatan ham o'zini-o'zi tartibga solish ehtimolini oshiradi.

Psixologik holat

Xulq-atvorni bashorat qilish uchun Rotter tomonidan ishlatiladigan to'rtinchi va yakuniy o'zgaruvchi - bu shaxsning nuqtai nazaridan *psixologik holat*. Rotterning ta'kidlashicha, ijtimoiy vaziyatlar kuzatuvchining tasavvurida bo'ladi. Shu ma'noda, uning nuqtai nazari Karl Rojersning fenomenologik yondashuviga juda yaqin bo'lib, Rogers singari, Rotter agar ushbu atrof-muhit sharoitlari odam tomonidan biron bir tarzda idrok etilsa, u uchun bu vaziyat aynan shunday bo'lishini tushunadi. uning talqini boshqalar uchun qanchalik g'alati ko'rinmasin, sezadi.

Biror kishining u uchun muhim muhit bilan o'zaro aloqasi mavzusi Rotterning shaxsiyat haqidagi qarashlariga chuqur kiritilgan. O'zaro *munosabatshunos* sifatida u psixologik vaziyatni har qanday alternativ xatti-harakatlarning ehtimolini bashorat qilib, kuchaytirishning taxminlari va qiymati bilan birga ko'rib chiqish kerak, deb ta'kidlaydi. U Banduraning fikriga qo'shilib, shaxsiyat omillari va o'zaro ta'sir ko'rsatadigan atrof-muhit hodisalari insonning xatti-harakatlarini eng yaxshi bashorat qiladi.

Xulqni bashorat qilishning asosiy formulasi

Muayyan vaziyatda berilgan xatti-harakatlarning potentsialini taxmin qilish uchun Rotter (1967) quyidagi formulani taklif qiladi.

Xulq-atvor potentsiali = kutish + mustahkamlash qiymati

Ushbu tenglamadan ma'lum bo'ladiki, ma'lum bir vaziyatda biron bir xatti-harakatning ehtimolini bashorat qilishda biz ikkita o'zgaruvchidan foydalanishimiz kerak: kutish va mustahkamlash qiymati. Quyidagi misolni ko'rib chiqing. Sizda tanlov bor: yakshanba kuni ertalab kompyuter markaziga boring yoki Milliy Futbol Ligasi chempionatini televizorda tomosha qilish uchun yotoqxonada qoling. Ehtimol, biz quyidagilarni bilsak, qanday tanlov qilishingizni taxmin qilishimiz mumkin: 1) har

bir imkoniyat bilan bog'liq bo'lgan mustahkamlovchi elementlarning qiymati; 2) har bir imkoniyat tegishli mustahkamlashga olib kelishini kutish. Biroq, shuni ta'kidlash kerakki, Rotterning asosiy formulasi xatti-harakatni bashorat qilishning pragmatik vositasi emas, balki faraziydir. Aslida, biz ko'rib chiqqan to'rtta o'zgaruvchi (xulq-atvor potentsiali, kutish, kuchaytirish, psixologik vaziyat) faqat yaqin kuzatuv ostida, masalan, psixologik eksperimentda xatti-harakatlarni bashorat qilish uchun qo'llaniladi. Keyinchalik bilib olamizki, Rotter odamlar har kuni duch keladigan turli vaziyatlarda maqsadli harakatni bashorat qilish uchun umumiyroq formuladan foydalanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, O'z joniga qasd qilish harakati: Yosh avlod orasida o'z joniga qasd qilishni oldini olish bilan bog'liq huquqiy choralar —ishlashi uchun u bolaning ongiga qo'yilishi, uning e'tiqodi, tajribasining bir qismiga aylanishi kerak. Buni aniq maqsadga qaratilgan tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish yo'li bilan erishish mumkin

Shunday bo'lsa-da, bunday harakatlar ba'zan kuchli hissiy shok yoki travma natijasida ta'sirlangan holatda qilinadi. Ba'zida o'z joniga qasd qilish harakati tabiatda hisoblab chiqiladi va boshqalarga qaraganda ko'pincha maqsadga erishadi

U erkinlik, ma'suliyat, burch, mehr-shavqat, hurmat, qiziqish, muhabbat, ishonch, ijod quvonchi kabi yuqori darajadagi hissiyotlarda namoyon bo'ladi. Deviantlik holatida biz mutlaqo boshqa manzarani kuzatamiz. Shuning uchun og'ma xulq-atvorni shubhasiz, shaxsning ekzistensial muammolari va uning ma'naviy rivojlanishida buzilishlar mahsuli sifatida ko'rish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. M.QUVATALIYEV-SHAXS PSIXOLOGIYASI (o'quv qo'llanma) Bakalavriat yo'nalishi: 5212200-amaliy psixologiya talabalari uchun o'quv qo'llanma. ANDIJON -2021.
2. Ибрахимов, Б. (2023). НИ ВЕСЕЛОВСКИЙ КАК ИССЛЕДОВАТЕЛЬ СРЕДНЕЙ АЗИИ. *Interpretation and researches*, 1(4).
3. G'ulomjonov, O. (2023). OILAVIY HUQUQLARNI AMALGA OSHIRISH VA OILAVIY MAJBURIYATLARNI BAJARISH. *Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi*, (7), 856-860.
4. Абдуллаев, А. Н. (2020). SOCIAL AND ECONOMIC FACTORS OF COUVOLUTION PROBLEMS. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 2(8), 150-155.
5. Tolibjonovich, M. T., & Rahimjon o'g'li, G. O. (2021). Prerequisites For The Development Of A Leasing Mechanism In Public-Private Partnership. *International Engineering Journal For Research & Development*, 6 (SP), 5.
6. Bobur Erkinovich Parmonov-KLINIK PSIXOLOGIYA (o'quv qo'llanma)-60310900 - Psixologiya (amaliy psixologiya) talabalari uchun
7. o'quv qo'llanma. ANDIJON -2024

